

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕГРОВАНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ

У статті доведено, що інтеграція є одним із найперспективніших інноваційних прийомів, здатних вирішити багато проблем сучасної предметно відокремленої освіти. Обґрунтовано переваги застосування інтегрованого підходу при навчанні обдарованих школярів. З'ясовано, що інтегрований підхід передбачає використання різних методів, які базуються на принципах розвивального навчання й діяльнісному підході.

Ключові слова: інтегрований підхід, обдарований школяр, розвивальне навчання, діяльнісний підхід.

Одним зі стратегічних напрямів розвитку сучасної вітчизняної освіти є підтримка талановитої й здібної молоді. Створення умов, які б забезпечили виявлення та розвиток обдарованих дітей, реалізацію їх потенційних можливостей, є одним із пріоритетних соціальних завдань сучасного суспільства. Підвищений інтерес до проблеми обдарованості продиктований соціальним замовленням суспільства та сприяє інтенсивному розвитку досліджень у цій сфері.

У зарубіжній педагогіці цій проблемі присвячені праці багатьох учених: Дж. Гілфорда, В. Лоуенфельда, Ф. Монкса, Дж. Рензуллі, П. Торренса та ін. Вітчизняні дослідження цієї проблеми розгорталися за такими напрямками: розробка концепцій обдарованості (О. Матюшкін, В. Дружинін, В. Шадріков та ін.); інтенсивне впровадження теорії й методики діагностики дитячої обдарованості (Л. Бурлачук, К. Гуревич); розробка проблеми прогнозування розвитку обдарованих дітей (Н. Лейтес, В. Юркевич).

Мета статті – окреслити можливі шляхи реалізації інтегрованого підходу під час навчання обдарованих школярів.

Об'єкт дослідження – процес навчання обдарованих дітей у сучасній школі.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови навчання обдарованих дітей в освітньому процесі, який реалізується на основі інтегрованого підходу в сучасній школі.

У процесі аналізу способів навчання обдарованих школярів ми встановили, що необхідно так побудувати навчальний процес, щоб кожний обдарований учень не лише засвоїв конкретні знання та вміння, а й опанував способами їх використання в різних ситуаціях, навчився робити самостійні висновки, демонструвати наукове мислення, щоб висока активність обдарованого школяра, його підвищені пізнавальні можливості мали сприятливе середовище для їх подальшого розвитку.

Конструктивною видається реалізація інтегрованого підходу до навчання обдарованих школярів, а це вимагає формування в педагогів нового мислення, не обмеженого вузькопредметними знаннями.

Поняття “інтеграція” охоплює різні аспекти навчальної діяльності: знання, інтелектуальні та комунікативні вміння, компетенції, способи й прийоми роботи, види діяльності тощо. Спираючись на достатню кількість досліджень, можна стверджувати, що інтеграцію в навчанні слід розглядати ширше, ніж об’єднання різних дисциплін у нову сферу вивчення або ж просто міжпредметні зв’язки (Р. Кейс, Л. Бахарева, А. Данилюк та ін.). Цим викликаний до життя цілий ряд підходів до обґрунтування інтеграції до навчання (І. Алексашина, Я. Колкер, В. Лисенко, Ч. Мак-Меррі та ін.). У контексті інтеграції використовується цілий ряд понять: інтегрований, інтегративний, інтеграційний, а також цілісність, єдність, об’єднаність, зв’язність, комплексність, системність, полісистемність, міжпредметність, міжпредметні зв’язки, міжпредметна інтеграція та відповідні похідні від них прикметники. Лише частину з них можна вважати термінами.

Інтеграція (від лат. *integratio* – відновлення, поповнення; *integr* – цілий) означає поновлення, об’єднання частин у ціле, причому не механічне, а як взаємопроникнення, взаємодія, взаємобачення [10, с. 201]. Термін “інтегрування” допускається застосовувати в педагогічних ситуаціях, коли йдеться про процес об’єднання в одне ціле (“Тлумачний словник російської мови” С. Ожегова). Отже, інтегрування – лише окремий випадок інтеграції. Термін “інтегративність” вживають у дидактичній літературі, щоб підкреслити, що зміст інтеграції не в простому об’єднанні окремих частин у єдине ціле, а у їх належності до певної загальної ідеї, з їх якісним відображенням у процесі такого об’єднання (Р. Кейс, А. Ліферов, О. Макаричева). Термін “інтеграційний” має відтінок динамізму, еволюційності, якісної зміни та найчастіше вживається у таких сполученнях, як “інтеграційні процеси”, “інтеграційні механізми” тощо [3, с. 13–15].

Поряд із поняттям “інтеграція” у повсякденній педагогічній практиці вживається термін “міжпредметні зв’язки” (І. Зверев, Л. Бахарева, А. Ліферов та ін.). У дидактичному контексті термін “інтеграція”, близький до терміна “міжпредметні зв’язки”, означає більш ємне та глибоке явище. “Міжпредметний”, або “міждисциплінарний”, розглядається як властивий набору предметів, як такий, що має спільні риси, функції, підходи тощо. “Міжпредметні зв’язки” виявляються у посиланнях на матеріал, вивчений з інших предметів, або, навпаки, у повідомленнях про явища, з якими доведеться познайомитися з іншого предмета [5, с. 15].

Повноправне наукове поняття “інтеграція” з’явилося у педагогіці у першій половині 80-х рр. ХХ ст. на фоні бурхливих процесів в економічній, політичній, інформаційній та інших сферах соціального життя. У педагогічній науці будувалися концепції дослідницьких позицій з урахуванням міжпредметних зв’язків та інтеграції. Називалися ці концепції по-різному: цілісний, системний, інтегративний підходи. На необхідності вивчати педагогічні явища та процеси у системі одним із перших наголосив Ф. Корольов. Він розглядав освіту як складну систему структур різних рівнів, підпорядкованих спільній меті. Зміна одного параметра впливає на решту параметрів, тобто система є не простою сумою елементів, а їх цілісністю, причому ціле має властивість бути більшим за суму своїх частин. А система освіти як елемент суспільного устрою має бути в єдності з навколишнім середовищем.

Вивченням педагогічних процесів займалось багато дослідників. У підручнику Ю. Бабанського “Педагогіка” є розділ про цілісний педагогічний процес,

який враховував би єдність виховання та навчання [1]. Такий навчально-виховний процес є основою формування цілісної, всебічно розвинутої, гармонійної особи [9]. Цілісний підхід розглядається як комплекс педагогічних засобів, взаємодія яких забезпечує формування пізнавальної активності школярів [7, с. 16].

Згодом з'явився термін "інтеграційний (інтегративний) підхід" Підхід у педагогіці – це певна позиція дослідника-педагога при побудові навчально-виховного процесу (реального або ідеального) з визначенням його головного елемента. Концепція інтегрованого підходу ґрунтується на філософській теорії систем, тому будемо розглядати їх у єдності. Системний підхід до розгляду явищ і процесів навколишнього світу у його об'єктивній цілісності поширився на всі конкретні науки та філософське знання. Отже, весь світ уявляється як ієрархія систем.

Теорія систем виділяє прості та складні системи з простими та складними елементами, які становлять структуру системи. Отже, для функціонування системи важливими є взаємозв'язки елементів.

Сутність інтегрованого підходу виявляється з'ясуванням не тільки інтеграційних складових, а й взаємозв'язків між ними та співвідношень із цілим (освітою).

Інтегрований підхід в освіті виходить із загальної об'єктивної цілісності світу та передбачає: цілісність дитячої особистості, яка формується; єдність життєдіяльності людини та її освіти; взаємозв'язок спадкових, соціальних і педагогічних факторів; цілісність науково-педагогічного знання; цілісність педагогічного впливу; єдність процесів розвитку, виховання та навчання; цілісність процесу навчання (взаємозумовленість його компонентів, взаємозв'язок процесів викладання та навчання, єдність змістовного та процесуального аспектів навчання, міжпредметні зв'язки, взаємозалежність навчальної та позанавчальної діяльності); взаємозумовленість теоретичної та практичної діяльності людини; єдність освіти і самоосвіти.

Кожна з цих складових інтеграції в освіті не є новою і певною мірою досліджена у педагогічній науці. Але розгляд цих елементів – систем – в органічному зв'язку дає змогу, з одного боку, по-іншому побудувати освіту в цілому, з іншого боку – якісно змінити кожний складовий її елемент для досягнення мети. Це є інтегрований підхід. У контексті нашої статті ми розглядаємо інтегрований підхід до навчання обдарованих школярів. Розглянемо психолого-педагогічне обґрунтування інтегрування стосовно предмета нашого дослідження.

Природа людини є інтегральною за своєю сутністю, і ця інтегральність у людині одвічна на всіх рівнях: матеріальної оболонки (взаємодія хімічних, фізіологічних, духовних процесів), усвідомлення особистості, мислення – логічного, образного, асоціативного. Отже, сутність особистості неможливо зрозуміти, вивчаючи лише окремі її прояви, навіть якщо якнайточніше визначити її здібності (уважність, пам'ять тощо), що дуже важливо для ідентифікації обдарованих школярів. Здібності ці в цілому часто виявляються в особистості по-іншому, ніж коли досліджуються ізольовано одна від одної. Отже, інтеграція – це природний спосіб пізнання себе та навколишнього світу у поєднанні естетичного, пізнавального, історико-генетичного, суспільно-функціонального аспектів.

У психологічній літературі дитячий вік розглядається як період формування здібностей, особистості та бурхливих інтегративних процесів у психіці. Рівнем і широтою інтеграції характеризуються формування та зрілість самого явища – обдарованості, їх інтенсивністю або, навпаки, призупиненням визначається динаміка розвитку обдарованості. Психологічні особливості старшокласників (необхідність самовизначення, схильність до саморефлексії, критичність мислення, підвищений інтерес до взаємодії особистості та суспільства) зумовлюють їх зростаюче прагнення аналітично зіставляти різні явища. Природа, світ мають розглядатися обдарованими школярами не як механічна сукупність хімічних, біологічних, історичних та інших факторів, а як єдине ціле, необхідна інтеграція навчальних дисциплін. Сполучною ланкою тут є цілісна міжпредметна ситуація, яку обдаровані школярі цього віку усвідомлюють на високому рівні узагальнення й абстрагування, а за допомогою теоретичного мислення визначають причинно-наслідкові зв'язки. Розв'язанням міжпредметної ситуації стає індивідуальне, незвичайне бачення учнем навколишнього світу (у слові, образі, математичній функції, програмі). Утворюється ситуація суперечності між стандартним баченням світу й оригінальним, тобто власним баченням. У школярів з'являється можливість не тільки створити власну модель світу, а й виробити власний спосіб взаємодії з ним. Завдяки інтеграції предметів учитель має можливість виховати в обдарованих учнів бажання цілеспрямовано долати труднощі на шляху оволодіння знаннями. Учні мають виконувати на уроці такі розумові операції: проводити аналогії, узагальнювати, систематизувати навчальний матеріал, висувати гіпотези, поширювати висновки, використовувати особисті порівняння, моделювати всі узагальнені розумові операції. Це сприяє розвитку творчого мислення обдарованих школярів.

Завдання інтегрування не обмежується простим показом сфер зіткнення декількох навчальних дисциплін: через їх органічний реальний зв'язок воно має дати учням бажане уявлення про єдність навколишнього світу, інакше інтеграція перетвориться на поверхову констатацію – пародію на міжпредметні зв'язки. Запропоновано інтегрувати предмети за допомогою таких форм і методів мислення, як діалектика, енергетичні принципи як фактори руху живої та неживої матерії, логіка (апарат логічного пізнання) [11; 12].

Інтеграція різних освітніх сфер знання ліквідує кордони між предметами, дає можливість побачити велику кількість зв'язків, формуючи у свідомості обдарованої дитини єдність і цілісність світу. Якщо знання інтегруються навколо спільних для декількох предметів проблем, особливо враховуються потреби, інтереси, можливості та життєвий досвід учнів. Учні з потенційною обдарованістю мають потребу в оптимальних способах розвитку інтелектуально-творчого потенціалу, здатності до самовдосконалення. Навчальні дисципліни є для обдарованих школярів засобом поглибленого вивчення цікавих для них проблем і тем. У навчальному процесі це не планується заздалегідь, але вчитель має підготувати все необхідне для активізації обдарованих учнів, виконуючи роль радника та помічника. Так побудовані інтегровані заняття відрізняються високим рівнем співпраці вчителя й учнів, гнучкістю, граничною індивідуалізованістю. Цінність цих занять полягає в тому, що вони готують учнів до управління процесом їх власної освіти, особливо старшокласників. Цілі навчання плануються учнем і вчителем спільно, навчальний процес підпорядкований інтересам школяра (гру-

пи), зміст занять підбирається й організується самими учнями. Ступінь участі учня в пізнавальному процесі, його старанність і зусилля оцінюються також спільно. Кращими є такі форми діяльності, як конструювання, інтерв'ювання, підготовка та розміщення навчальних матеріалів. Навчання проводиться як у мобільних групах у класі, так і в позаурочний час. Результати інтегрованого навчання виявляються в розвитку творчого мислення, пізнавального інтересу, у дослідницькій діяльності обдарованих школярів. Таке навчання сприяє не тільки інтенсифікації, систематизації навчально-пізнавальної діяльності, а й оволодінню грамотою культури (мовної, етичної, історичної, філософської). Тип культури визначає тип свідомості людини, тому інтеграція є актуальною та необхідною у сучасній школі. На це вказує і В. Белов [2, с. 47].

Дослідники виділяють безліч видів інтеграції: за методами, засобами, способами, рівнями, напрямками. Це ціла галузь науки, яку умовно можна назвати структурною методологією інтеграції. Сучасна система освіти дає змогу використовувати у практичній діяльності вчителя далеко не всі види інтеграції.

У різних формах навчального процесу виявляються різні рівні інтеграції: 1) спецкурси, які об'єднують декілька предметів; 2) блокування різних розділів; 3) вивчення однієї теми на основі двох або декількох предметів; 4) курс, який об'єднує знання на основі узагальнених операцій мислення.

А. Ятайкіна визначає такі рівні (ступені) інтеграції [13]: 1) тематична інтеграція (два-три предмети розкривають одну тему); це рівень ілюстративно-описового характеру; 2) проблемна інтеграція (одну проблему учні розв'язують з використанням можливостей різних дисциплін; виникає узагальнена ситуація, вирішувана різними шляхами); 3) концептуальна інтеграція (концепція розглядається сукупністю засобів і методів різних навчальних дисциплін); 4) теоретична інтеграція (філософське взаємопроникнення різних теорій); 5) дидактичний рівень інтеграції передбачає використання понять і принципів з різних галузей знань, синтез конкуруючих теорій. Якщо людина вміє побачити певну тему – проблему – концепцію – світ в одночасному поєднанні різних їх аспектів та оперує різними рівнями мислення, це є найвищим ступенем інтеграції, яка дає змогу людині уявити світ як цілісну картину буття.

Згідно з ідеями Л. Виготського [4], слід розрізняти два типи навчання: спонтанне (дитина сама обирає, що їй засвоїти з навколишнього середовища) та спеціально організоване (засвоєння під керівництвом дорослих). Школа є частиною соціального освітнього середовища, тому при конструюванні спеціальної освіти слід не тільки враховувати можливості спонтанної освіти, а й прагнути до її найбільшої ефективності.

В обдарованого школяра мотивація до навчання формується не тільки у школі, а й у мікросоціумі. Висока результативність навчання багато в чому залежить від сімейних обставин, середовища родичів, друзів. Ціннісні орієнтації та правила поведінки у колі близьких дитина переносить у школу та навпаки [12].

Цілісний процес вимагає адекватного йому цілісного відображення у науці. У педагогічній науці простежується тенденція до інтеграції, поширюваної на всі ланки та ступені безперервного навчання. По-перше, це інтеграція знань про функціонування компонентів різних навчально-виховних систем у конкретних педагогічних умовах; по-друге, це внутрішньо предметна інтеграція емпіричного, теоретичного, методологічного та методичного знання у педагогіці; по-третє,

це інтеграція (у педагогічній системі) основних функцій педагогічної науки: описової, пояснювальної, діагностичної, прогностичної, проективно-конструктивної, реформаторської; по-четверте, це міждисциплінарна інтеграція наукових знань, тобто асиміляція (у педагогічній науці) психології, соціології, етики, естетики, медицини, демографії, філософії [8].

Навчання як складова цілісного педагогічного процесу також являє собою систему, яка складається із взаємопов'язаних елементів – викладання й учіння. Але процес навчання не є “механічною сумою” цих елементів – він відображає їх органічне злиття зі збереженням специфічних особливостей кожного з них [1]. Іще однією парою інваріантних характеристик процесу навчання є його змістовний і процесуальний аспекти. Їх єдність виявляється в тому, що у кожному фрагменті процесу навчання передається частина змісту, яка реально існує саме в цьому процесі. Є безумовний зв'язок і між компонентами процесу навчання: цілями визначається зміст, змістом і цілями – форми та методи, залежно від результату визначаються нові цілі тощо.

Зміст освіти також являє собою систему. За концепцією В. Краєвського та І. Лернера [11], він включає в себе чотири елементи – знання, способи діяльності, досвід творчої діяльності та досвід емоційно-ціннісного ставлення та п'ять рівнів – теоретичний, рівні навчального предмета та навчального матеріалу, педагогічну діяльність та особистісний рівень учня. Заглиблюючись в інтегративність змісту освіти, дослідники розглядають його як взаємопов'язані елементи цілісності наукових знань та образних уявлень, єдність пізнаваного з уже засвоєним, інтеграцію біологічного та соціогуманітарного знання тощо.

Сучасна освіта побудована насамперед як суто теоретична та покликана готувати учнів переважно до розумової праці. Таке навчання дезорієнтує їх у розумінні необхідності застосування одержуваних знань у практичній діяльності. Володіння знаннями саме по собі не означає вміння застосовувати їх у різних життєвих ситуаціях, тому поряд з умінням орієнтуватися в теоретичному матеріалі слід уміти знаходити точки його зіткнення з повсякденним життям. Теоретичні знання без практики втрачають сенс, оскільки мають сприяти вдосконаленню практичного досвіду. У свою чергу, практика без теоретичних узагальнень не може оптимально змінюватися.

Не викликає сумніву необхідність установлення взаємозв'язку урочної та позаурочної діяльності. Такий зв'язок дає змогу посилити процеси демократизації та гуманізації життєдіяльності обдарованих учнів, поєднати шкільну та позашкільну освіту і виховання, ефективно використовувати можливості позашкільного середовища [6]. Єдність урочної та позаурочної фаз навчального процесу зумовлена насамперед необхідністю соціалізації обдарованих школярів відповідно до їх індивідуальних особливостей [11]. Позаурочне спілкування більшою мірою, ніж урок, дає змогу урізноманітнити види пізнавальної діяльності, бути вільнішими у термінах, ефективніше виконувати виховні завдання у навчанні.

Становлення особистості відбувається під впливом факторів, які прискорюють або затримують її розвиток. Від співвідношення цілеспрямованих факторів (виховання) та стихійних (середовища) залежить стратегія розвитку обдарованої особистості школяра.

Звертаємо особливу увагу на те, що цілісний педагогічний процес спрямований на розвиток обдарованої дитини, і цим зумовлена єдність навчання, вихо-

вання та розвитку. Навчання є одночасно і розвитком особистості. У процесі навчання не тільки засвоюється інформація, а й формується вміння оперувати нею у різних умовах, забезпечується здатність людини до самоорганізації за будь-якого виду діяльності. Аналіз співвідношення навчання, розвитку та виховання свідчить про найтісніший зв'язок цих процесів.

Висновки. Отже, як інтеграція вирішує проблеми предметно відокремленої освіти, так цілі інтегрованого підходу полягають у формуванні в обдарованого школяра цілісної уяви про навколишній світ, у цілісному розвитку особистості та її готовності до професійної й самоосвітньої діяльності. Шкільні предмети у сукупності мають побудувати у свідомості обдарованого школяра досить повну картину світу як об'єкта наукового пізнання та заснованої на ньому практичної діяльності.

До подальших напрямів дослідження слід віднести проектування та реалізацію індивідуальних і групових стратегій як спосіб навчання обдарованих школярів на основі інтегрованого підходу.

Список використаної літератури

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения : [монография] / Ю.К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1997. – 256 с.
2. Белов В.О. О некоторых вопросах интеграции в учебном процессе общеобразовательной школы / В.О. Белов // Учитель. – 2000. – № 1. – С. 46.
3. Берулава М.Н. Интеграция содержания образования : [монография] / М.Н. Берулава. – М. : Педагогика, 1993. – 98 с. – (Рос. акад. образования).
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология : [монография] / Л.С. Выготский ; под ред. В.В. Давидова. – М. : Педагогика-пресс, 1996. – 536 с.
5. Зверев И.А. Межпредметные связи в современной школе : [монография] / И.А. Зверев, В.Н. Максимова. – М. : Педагогика, 1981. – 159 с.
6. Казарепов В.И. Взаимосвязь урочных и внеурочных занятий школьников / В.И. Казарепов // Педагогика. – 1993. – № 3. – С. 25.
7. Лозовая В.И. Целостный подход к формированию познавательной активности школьников : автореф. дисс. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики” / В.И. Лозовая. – Тбилиси, 1990. – 38 с.
8. Малькова З.Л. Развитие педагогической науки на современном этапе / З.Л. Малькова, Н.Д. Никандров, Б.Н. Гершунский, В.С. Шубинский // Педагогическая теория: идеи и проблемы. – М., 1992. – С. 16–18.
9. Бабанский Ю.К. Педагогика : [учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов] / Ю.К. Бабанский, В.А. Сластенин, Н.А. Сорокин ; под ред. Ю.К. Бабанского. – М., 1988. – 497 с.
10. Педагогика: Большая современная энциклопедия / [сост. Е.С. Рапацевич]. – Минск : Современное слово, 2005. – 720 с.
11. Теоретические основы содержания общего среднего образования : [монография] / под ред. В.В. Краевского, И.Я. Лернера.]. – М. : Педагогика, 1983. – 352 с.
12. Щуркова Н.Е. Что же такое воспитание? / Н.Е. Щуркова // Воспитание школьников. – 1989. – № 6. – С. 33–45.
13. Ятайкина А.А. Об интегрированном подходе в обучении / А.А. Ятайкина // Школьные технологии. – 2001. – № 6. – С. 10–15.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013.

Коваленко О.А. Особенности использования интегрированного подхода в процессе обучения одаренных учащихся

В статье доказано, что интеграция является одним из наиболее перспективных инновационных приемов, способных решить многие из проблем современного предметно-разобченного образования. Обоснованы преимущества применения интегрированного подхода при обучении одаренных школьников. Выяснено, что интегрированный подход предполагает использование разных методов, которые базируются на принципах развивающего обучения и деятельностном подходе.

Ключевые слова: интегрированный подход, одаренный школьник, развивающее обучение, деятельностный подход.

Kovalenko O. Features of using an integrated approach in teaching gifted students

The fact that integration is one of the innovative approaches, which can solve many of the problems of modern subject disconnected education, has been proved in the article. The advantages of using of the integrated approach in the process of teaching of gifted school children have been grounded. It has been elucidated that the integrated approach supposes the use of different methods based on the developmental education principles and action approach.

Key words: the integrated approach, a gifted pupil, developmental education, the action approach.